SANOATNI ISHCHI KUCHI BILAN TA’MINLASH: MUAMMO VA YECHIMLAR (1941–1945-YILLAR)

Kendjayev Yakub Yusupovich
Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Osiyo texnologiyalar universiteti
yakubkendjayev8@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23338331

Annotatsiya

Maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekiston SSR sanoat korxonalarini ishchi kuchi bilan ta’minlash masalasi tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Frontga safarbarlik va evakuatsiya oqibatida yuzaga kelgan kadrlar tanqisligi, ayollar hamda yoshlarning ishlab chiqarishga jalb etilishi, qisqa muddatli kasbga tayyorlash, ishchi brigadalarining faoliyati ko‘rib chiqiladi. Manbalarda keltirilgan raqamlar urush davrida sanoat mehnatining tarkibi sezilarli o‘zgarganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Ikkinchi jahon urushi, O‘zbekiston SSR, sanoat, ishchi kuchi, xotin-qizlar, yoshlar, evakuatsiya, mehnat safarbarligi, kasbiy tayyorgarlik.

Kirish (Introduction)

1941–1945-yillarda tajribali ishchilarning frontga safarbar etilishi O‘zbekiston SSR sanoati oldiga ishlab chiqarish hajmini saqlab qolish va yangi ishchi kadrlarni tez tayyorlash vazifasini qo‘ydi. Respublika hududiga korxonalarning ko‘chirilishi ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirgan bo‘lsa-da, yangi korxonalarga yetarli mehnat resurslarini jalb etish zaruratini kuchaytirdi. Ushbu maqolaning maqsadi sanoatni ishchi kuchi bilan ta’minlash mexanizmlari, xotin-qizlar va yoshlar ishtiroki hamda kasbiy tayyorgarlik natijalarini tarixiy dalillar asosida tahlil qilishdir.

Materiallar va metodlar (Methods)

Tadqiqotda taqdim etilgan maqolada ko‘rsatilgan O‘zbekiston arxiv fondlariga oid hujjatlar, urush davri tarixiga bag‘ishlangan nashrlar va statistik ma’lumotlardan foydalanildi. Tarixiy-xronologik, qiyosiy-tarixiy va tavsifiy-statistik tahlil usullari qo‘llanildi. Ko‘rsatkichlar manbalarda qayd etilgan holicha berildi; ayrim yillar va qamrov doirasi turlicha ifodalangan ma’lumotlar alohida tekshirishni talab qiladi. Mazkur ish yangi arxiv hujjatlarini mustaqil tekshirishga emas, taqdim etilgan matndagi dalillarni tizimlashtirishga asoslanadi.

Natijalar (Results)

Evakuatsiya qilingan sanoat korxonalarining bir qismi 20–30 foiz malakali xodimlari bilan birga ko‘chirilgani qayd etilgan. Muhandislar, ustalar va tajribali ishchilar mahalliy aholidan kadrlar tayyorlashda ishtirok etdi. Biroq yangi ishchilarni qisqa muddatda kasbga o‘rgatish hamda ularning ishlab chiqarishda barqaror ishlashini ta’minlash muammo bo‘lib qoldi .

1944-yil 6-martdagi VKP(b) MK qarori va O‘zbekiston KP MK X plenumida mahalliy millat vakillari, ayniqsa ayollar va yoshlar orasidan malakali kadrlar tayyorlash masalasi ko‘tarildi. 1945-yil boshiga kelib Toshkent sanoat korxonalarida 4 mingdan ziyod o‘zbek xotin-qizlari ishlagani keltiriladi .

Taqdim etilgan manbada ayollarning sanoatdagi ulushi 1940-yilda 34 foiz, 1941-yil 1-yanvarda 40,7 foiz, 1942-yilda 50 foiz va 1943-yil 1-yanvarda 63,5 foiz sifatida qayd etiladi . Bu ko‘rsatkichlar ishchi kuchi tarkibidagi jadal o‘zgarishni ifodalaydi.

Davr	Ayollar ulushi
1940-yil	34 %
1941-yil 1-yanvar	40,7 %
1942-yil	50 %
1943-yil 1-yanvar	63,5 %

1943-yil mayidan faoliyat yuritgan xotin-qizlar sovetlari mehnatga jalb qilish va kasbga yo‘naltirishda qatnashdi. 1943-yil iyunidan 1944-yil mayigacha Toshkentda 15 270 nafar ayol ishlab chiqarishga joylashtirilgan, 700 nafari o‘qishga yuborilgan. 1944-yilda Toshkent, Buxoro va Samarqand viloyatlarida 35 ming nafar ayol ishga joylashtirilgan, ulardan 26 ming nafari sanoat korxonalariga yo‘naltirilgan .

Yoshlar mehnati ham muhim o‘rin tutdi. Andijonda 300 ta komsomol-yoshlar brigadasi tashkil etilgan; “Strommashina” zavodida ishchilarning 70 foizi yoshlar bo‘lgani qayd etiladi. Ayrim brigadalar smena topshiriqlarini 175–250 foizga bajargan. Toshkentdagi korxonalarda Dodamat Otamatov, Daniil Ustyukov, Turdi Hafizova, Habiba Isroilova va Faina Petrishcheva kabi ishchilarning yuqori ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari tasvirlangan .

Samarqand korxonalarida ham unumdorlik oshgani qayd etiladi: avtoremont korxonasida 20 foizdan ortiq, paxta zavodida 15 foiz o‘sish haqida ma’lumot bor. Sergeyeva boshchiligidagi brigadaning mehnat normasi 600 foizgacha bajarilgani, yosh ishchilar orasida yangi kasblarni egallash kengaygani ko‘rsatilgan .

1941-yilning ikkinchi yarmida Namangan viloyatida 230 nafar ayol kasb o‘rgangan; ular orasida slesar, tokar, elektromontyor va haydovchilar bo‘lgan. 1942-yil oxirida O‘zbekiston temir yo‘llarida 8 599 nafar ayol ishlagani, Samarqand temir yo‘l tizimida esa 1942-yil boshlarida 127 nafar ayol xizmat qilgani qayd etilgan .

Muhokama (Discussion)

Natijalar sanoat kadrlar taqchilligiga javob sifatida uch yo‘nalish shakllanganini ko‘rsatadi: evakuatsiya bilan kelgan mutaxassislar tajribasidan foydalanish, xotin-qizlar va yoshlarni ommaviy ishga jalb qilish hamda ishlab chiqarishning o‘zida tezkor kasbga o‘rgatish. Ishlab chiqarish normalarining yuqori bajarilishi haqidagi xabarlar davr matbuoti va tarixiy nashrlarda mehnat safarbarligi misollari sifatida berilgan; ularni butun sanoatning o‘rtacha unumdorligi bilan tenglashtirish mumkin emas.

Manbada 63,5 foizlik ulush bir o‘rinda 1943-yil 1-yanvar, boshqa o‘rinda 1942-yilga nisbat berilgan. Shuning uchun jadvalda batafsil xronologik ketma-ketlikdagi sana qabul qilindi, biroq bu tafovut asl statistik to‘plam va arxiv hujjati bilan qayta solishtirilishi zarur. Xuddi shuningdek, ayrim arxiv havolalarining to‘liq tavsifi va nashr rekvizitlari tekshirilishi lozim.

Xulosa (Conclusion)

Urush yillarida O‘zbekiston SSR sanoatini ishchi kuchi bilan ta’minlash frontga safarbar etilgan malakali xodimlar o‘rnini qoplash bilan chambarchas bog‘liq bo‘ldi. Evakuatsiya qilingan mutaxassislarning tajribasi, mahalliy yoshlar va xotin-qizlarni ishlab chiqarishga jalb etish, qisqa muddatli kasbiy tayyorgarlik tizimi ishchi kuchi tanqisligini yumshatishga xizmat qildi. Ayollar ulushining oshishi mehnat tarkibida tub o‘zgarishlar yuz berganini ko‘rsatadi. Kelgusida statistik ko‘rsatkichlarning qamrovi va xronologiyasini birlamchi manbalar asosida aniqlashtirish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar va arxiv manbalari

1. Вклад трудящихся Узбекистана в победу в Великой Отечественной войне. – Ташкент, 1975. – С. 128.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezident Administratsiyasi arxivi (maqoladagi qisqartma: O‘zR PAA). 58-fond, 21-ro‘yxat, 986-ish, 75-varaq.
3. Изменение классовой структуры общества в Узбекистане за годы советской власти. – Ташкент, 1984. – С. 65–66, 80.
4. O‘zR PAA. 58-fond, 20-ro‘yxat, 153-ish, 34-varaq.
5. Воскобойников Э. А. Ўзбек халқи улуғ Ватан уруши йилларида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1947. – Б. 11, 19.
6. O‘zR PAA. 58-fond, 19-ro‘yxat, 1032-ish, 17–18-varaqlar; 1033-ish, 9, 19, 37-varaqlar.
7. Пўлатов И. Улуғ Ватан уруши ғалабасига Ўзбекистон меҳнаткашларининг қўшган ҳиссалари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1967. – Б. 21, 23.
8. O‘zbekiston Milliy arxivi (maqoladagi qisqartma: O‘z MA). R-837-fond, 32-ro‘yxat, 2252-ish, 45-varaq.
9. Самарқанд тарихи. Икки томлик. – Б. 206.
10. Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны. Т. 1. – С. 128.